

РЕЦЕНЗИЯ

ЗА ДИСЕРТАЦИЯТА НА ДОЦ. Д-Р НЕЛИ ТИНЧЕВА

НА ТЕМА

*A MULTI-PROCESS COGNITIVE MODEL FOR
INVESTGATING TEXT AND DISCOURSE*

*(МНОГОПРОЦЕСЕН КОГНИТИВЕН МОДЕЛ
ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ТЕКСТ И ДИСКУРС),*

представена за придобиване на научната степен *Доктор на науките* в област на висшето образование 2. *Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология, докторска програма Германски езици (Лингвистика на текста и анализ на дискурса – английски език)*

Рецензент: проф., д.ф.н. Стефана Петрова Димитрова

Документацията е в пълна изправност и отговаря на всички изисквания на Закона за научните степени и звания и на Новия правилник за условията и реда за придобиване на научните степени и за заемане на академичните длъжности в СУ.

Предложената за обсъждане дисертация е един сериозен, съдържателен и интересен лингвистичен труд. За да докажа това свое твърдение, аз си поставям няколко въпроса, на които ще се постарая да отговоря, изхождайки от откритите в анализирания текст теоретични постановки, наблюдения и констатации на авторката. Дисертацията е двупланова – тя има теоретичен и приложен аспект, които са в отношение на равнопоставеност, но тъй като анализът на теоретичния аспект, свързан с една доста сложна материя, изисква по-внимателно вглеждане, ще се спра на него по-подробно.

1. Актуалност на темата. Вече няколко десетилетия сериозни лингвисти се занимават с въпросите на изграждането на текстовите формации и с

функционалните характеристики на дискурса. Избраната от Нели Тинчева тема получава актуално звучене благодарение на поставената задача да бъде изяснено припокриването на четири ясно очертани сфери на анализ на текста и дискурса, а именно: практически анализ на текстове и дискурси, теоретично осмисляне на провеждането на споменатия практически анализ, критичен преглед на теоретичните изследвания върху когнитивното изграждане на текстове и дискурси и съотнасянето им със сферата на понятия, свързани с текст и дискурс. Такова фрагментиране на обекта на изследването би могло да се определи като проблематизация на този обект и превръщането му в клъстер лингвистични сюжети, което води до чистота на анализа и създава комфортни условия за избягване на тавтологични дескрипции и констатации.

2. Наличие на теоретична доминанта в изследването. Такава доминанта безусловно съществува и тя е свързана с избора на четвъртата сфера, към която е насочен основният фокус на труда. Именно в нейната разработка се разгръща най-пълно творческият потенциал на авторката.

3. Избор на основополагащ когнитивен подход в разработката. Избран е адекватен за поставените цели когнитивен подход, принципите на който са описани от Джордж Лейкоф и Марк Джонсън, но са допълвани, разширявани или стеснявани от редица други автори, от които аз лично съм най-пристрастна към Робърт Лангакър. Въпреки споменатите интерпретации и понякога даже деформации на този подход през последните две десетилетия, бих казала подобно на по-дългогодишните експерименти с изходната прагматична теория на Чарлс Морис, авторката открива една своеобразна недостатъчност на когнитивните изследвания, в това число и на невробиологичните когнитивни експериментални цикли и техния прочит. Нещо повече, тя категорично и не без основание твърди, че езиковите проучвания представляват незаменим източник на нови теории и парадигми.

4. Изясняване на обема на изходните понятия. В случая става дума, разбира се, преди всичко за понятията *текст* и *дискурс*. Както е известно, *текст* и *дискурс* често се употребяват не само в ежедневното общуване като синоними, но и от редица лингвисти, които в най-добрия случай ги представят като различни аспекти на едно и също понятие; в някои школи се говори само за текст, в други само за дискурс. Като че ли най-

многобройни са изследванията, в които *текст* и *дискурс* се разполагат по оста на една дихотомична опозиция, на единия полюс на която е абстрактността, а на другия – речепроизводството. Авторката е права, когато твърди, че научните изследвания на текста и дискурса съдържат все още една сива зона, която показва един голям, и в същото време още недостатъчно изследван концептуален потенциал. Но малко ме смущава заеманата от нея скромна позиция, която ѝ позволява да се отдръпне от предлагането на свое определение (макар и било то само операционално) на текста и дискурса и е подчинена на намерението ѝ да се съсредоточи само върху когнитивните механизми, действащи при менталната обработка на текстовата и дискурсивната информация. Известно е, че човешкият мозък може да работи с понятия с размити граници (*fuzzy boundaries*), но когато изследването е посветено именно на текст и дискурс, читателят би очаквал по-категорична авторска позиция. Всъщност такава съществува, но тя не е свързана толкова с предлагането на дефинитивни дескрипции, а се фокусира върху функционирането на когнитивните светове и припокриването между тях. За да бъда точна, трябва да призная, че в текста на дисертацията на отделни места намирам определени работни определения на обсъжданите понятия, напр. в 8. глава се говори за дискурс като социално действие. Пак там се предефинират понятията *тип текст* и *жанр*. Много би ми се искало да видя тези работни определения събрани и систематизирани в едно място, независимо дали в увода или в заключителната част, защото това би придало още по-голяма стройност на работата. Когато говорим за основните понятия, използвани в дисертацията, трябва да добавим и понятието *модел*, което е пределно точно дефинирано като многопроцесен набор от едновременно функциониращи когнитивни механизми. В него се съдържа и един важен хипотетичен момент – предположението, че тези когнитивни механизми функционират съвместно. Спирам се по-подробно на терминологичния код на изследването, защото, както е известно, той се приема като заявка за принадлежност към школа, а авторката на дисертацията е един безусловно добре школуван лингвист. Искам ми се да поспоря с нея и по повод на термина *реален свят*. Въпреки ключовата му роля в модела (според авторката без понятието РС механизмът за профилиране на

светове, работещ паралелно и едновременно с концептуалните метафора и метонимия, би бил труден за проследяване) не мога да приема този термин за чисто когнитивен, защото той съществува във всички философски направления много преди възникването на когнитивизма и се използва от съвременните както когнитивни, така и други менталистски теории без промяна на съдържателната му структура. При Нели Тинчева виждам някакъв стремеж за разчленяване на тази структура в противопоставянето на термините *реалност* и *реален свят*. Реалността се разбира като обективно съществуваща действителност с материален характер, а реалният свят се приема за когнитивен продукт, за нейно отражение. Съгласна съм с твърдението ѝ от 7. глава, че определени понятия без референт в РС (напр. *брекзит*) могат да преминават безпрепятствено от ТС и ДС в така очертавания от нея РС, но се питам, дали този когнитивен феномен трябва да бъде снабден с определението *реален*? Още у Барух Спиноза (в *Tractatus de intellectus emendatione*, 1661) намираме тълкуване на понятието *реален свят* (*verum mundi*) като антитеза на въведеното от него и значително по-късно доразвито от Яако Хинтика (в *Models for Modalities. Selected Essays*, 1978) менталистско понятие *възможен свят* (при Спиноза *potest mundus*, при Хинтика *possible world*). Струва ми се, че както при използването на когнитивния инструментариум авторката правилно го допълва със социолингвистичен, така и тук работата няма да загуби нищо нито в теоретичен, нито в приложен аспект, ако бъде призната възможността за използването на философски понятия с по-широк обем паралелно с чисто когнитивните. Смя да твърдя, че намирам потвърждение на това мое убеждение в самата дисертация – там, където авторката твърди, че не се среща в когнитивната литература интерпретация на РС като аналогична структура на ТС и ДС. Съгласна съм с желанието ѝ за съвместяване на елементи от теориите за ТС и ДС с тези на теорията за така наречения от нея РС, но трудно мога да приема самото обозначение на този когнитивен продукт с отражателен характер. Ако определено явление има отражателни свойства, то вече не може да бъде определено като реално, именно то очертава границата между фактите *de re* и фактите *de dicto*. С една дума, приемам напълно логиката на авторските разсъждения, съмнявам се в точността на обозначението на обсъждания термин РС. Когато говорим за

терминологичния код на едно толкова сложно по характера си изследване, не е необходимо да се спираме на всички използвани в него понятия, особено когато те са представени прецизно и пределно ясно. Остава само да бъде отбелязано, че на места Нели Тинчева прибъгва към един модерен начин на терминологична обработка на материала – тя използва метода на негативните дефиниции, които ни дават сведения за това, не какво даден феномен е, а какво (при определени условия!) не е, напр. понятието *контекст* не се приема за синоним на *дискурс*, когато трябва да се проследят различията между *контекстуални елементи* и *профилиран елемент*.

5. Формулиране на основна хипотеза на изследването. Тук авторката е пределно точна. Тя фокусира своята хипотеза върху когнитивни механизми, действащи в две направления – при използването на понятия, свързани с текст и дискурс и при динамичното ментално разгръщане на реални текстове и дискурси. Тази хипотеза предполага поставянето на редица изследователски въпроси, свързани с когнитивните механизми, контролиращи менталната обработка на реалните текстове и дискурси. Тези въпроси са формулирани ясно и тук не се нуждаят от повторение. Бих искала само да отбележа отчитането както на академични, така и на по-обща употреби, което доказва, че Нели Тинчева, без специално да го декларира, не изпуска от поглед факта, че езикът принадлежи абсолютно на всички носители, дори и на хората с не особено високо интелектуално равнище. Това е единствено правилното виждане, което дава възможност за адекватно наблюдение и описание на някои видове речеупотреба, отклоняващи се от стандартния узус и определяни от редица езиковеди като „болни“ формации, напр. известното виждане за т.н. *ill / sick sentences*.

6. Метод на изследването. Предметът на изследването е сложен и по дефиниция раздвоен. Това води до изграждането на сложна методика на работа, при която, както е прието от повечето когнитивисти, се гледа към езика през призмата на индивидуалното познание, доминиращо над общественото и анализът на динамичната природа на езиковите употреби се обвързва с динамиката на дискурса. Но дисертантката не се ограничава единствено с този ракурс на наблюдение. Методът е двуаспектен – квалификативен и квантитативен - и е базиран както върху разбирането за

функционирането на триадата *съзнание – мозък – тяло*, така и за „богатата когнитивна екология в действие“ (според формулировката на Раймънд Гибс). Когато методът е сложен, той трябва да има своето оправдание. И тук то е налице. Сложният обект не може да се опише пълноценно от позициите на еднопосочен ракурс. Би ми се искало да напомня една мисъл на Галина Золотова, изказана полемично на конгреса на славистите в Любляна през 2003 г.: „За сложни обекти не може да се говори просто“. Да не се говори просто не значи да се говори неразбираемо. Има се пред вид отчитането на всички детайли на сложните структури и това именно прави в дисертацията си Нели Тинчева. Сложността на обекта на нейното изследване проличава много отчетливо в разсъжденията ѝ за човешките когнитивни процеси, които не са самостоятелни единици, подходящи за добавяне към научните анализи на определени физически контексти, защото не съществуват независимо от човешкия ум. Разглежданите от нея светове не се трактуват като пресечни точки между човешкото познание и обективната реалност, те се приемат за локализирани в човешкото съзнание и се разглеждат като ситуирани в него симулации на ситуационни среди. За разлика от повечето съвременни когнитивисти, изследващи езиковите употреби само или предимно на базата на индивидуалното познание, Нели Тинчева не подминава с невнимание твърдението на Робърт Лангакър за връзката на динамичната природа на речепроизводството с динамиката на дискурса и общественото взаимодействие. Тя умело съчетава когнитивните инструменти със социолингвистичните. Това спомага за разбирането на термина *модел* като многопроцесен набор от когнитивни механизми, действащи едновременно, независимо от това, че всеки един механизъм се тълкува като обединяващ отделни компонентни когнитивни операции. В дисертацията е представен сложен, но вътрешно непротиворечив метод на изследване, който, ако си послужим с термина на Сосюр, представлява своеобразна система от системи.

7. Структуриране на изследването. По този въпрос нямам никакви забележки, приемам напълно логиката на изграждането на дисертацията и намирам за оригинално и продуктивно последователното позициониране на многопроцесния модел от когнитивни механизми в рамките на лингвистиката на текста и проследяването на неговото действие в няколко

домейна. Този подход дава възможност на авторката да опише един сравнително рядко срещан процес – обратното преминаване от ТС и ДС към РС.

8. Избор на когнитивните механизми, лежащи в основата на модела. Безспорна истина е, че когнитивните механизми са многобройни и едва ли могат да се считат за строго изчислени. Но голяма част от тях са добре описани и авторите имат широки възможности за избор, като при това наложително се спазва правилото, че обектът на изследването може в определена степен да постулира метода на изследването. Отчитайки този факт, Нели Тинчева спира вниманието си върху когнитивната метафора, изграждането на светове, тяхното припокриване и профилиране според основните постулати на гещалтпсихологията. Всъщност тук гещалтпсихологията не е единствената теоретична основа на разработката, тя се слива хармонично с когнитивната текстова лингвистика, с теорията на текстовите светове и концептуалната фигуративност, която на места изпъква като водещо изследователско начало. Включването на когнитивните механизми в авторския модел се предшества от тяхното изолиране с помощта на различни техники, в това число и индуктивни. Този момент е особено важен, защото съвременната лингвистика, която е в основата си дедуктивна, не би могла да се развива в някакъв илюзорно „чист вид“, а винаги се нуждае от специфични опорни точки, представляващи по същество индуктивни процедури. Индуктивните процедури, към които Нели Тинчева насочва вниманието си, са представени последователно една след друга или, когато материалът позволява, са обединени в малки групи и този метод на работа е убедително мотивиран с определени свойства на човешкия мозък, който, както авторката правилно твърди, не е в състояние да обхване едновременно големите множества от когнитивни механизми, които са залегнали в основата на предложения от нея модел. Тук тя засяга един много важен аспект на теорията на интроспекцията, свързан с нейните ограничени по дефиниция възможности.

9. Основни въпроси в изследването. Авторката си поставя много строго очертани изследователски въпроси, които поради изключително точната си формулировка не се нуждаят от повторение. Ще отбележа само, че те са във вътрешна логическа връзка помежду си и в тяхната последователност

личи неизбежното пораждање на следващия въпрос от предидущия. По моя преценка най-сложен и труден за наблюдение и обяснение е въпросът за специфичните тенденции, които се очертават при функционирането на компонентните когнитивни механизми, свързани с определена за даден набор кохерентност. В случая дисертантката се вглежда в един сложен лингвистично-ментален комплекс, в който на базата на факти *in absentia* (факти от зоната на кохерентността) се изясняват факти *in praesentia* (тенденциите, които по дефиниция се поддават на наблюдение и изчисление).

10. Тълкувание на процесите концептуализация и категоризация. Известно е, че отражението на действителността в мисленето и оттам в езика преминава през филтъра на споменатите два процеса. В научните описания те обикновено се представят разчленено, в определена последователност, но има основание да се мисли, че протичат почти успоредно, в рамките на някаква взаимообусловеност и сложно взаимодействие. Всъщност отзвук на подобно виждане има и в стремежа на авторката да наблюдава различните припокривания, без отчитането на които не би могъл да бъде изграден предложеният от нея многопроцесен модел. Във връзка с това намирам за извънредно интересно предположението на дисертантката, че концептуалните метафори са обвързани по-скоро с процеса категоризация и напълно приемам увереността ѝ, че когнитивните процеси на категоризацията са насочени към ситуиране на дадено понятие сред вече интернализираната концептуална мрежа на индивида.

11. Авторско разбиране за структурата на целия текст. Интересът към различните припокривания на концептуалните структури насочва вниманието на авторката към метонимичното прехвърляне на функциите и дейностите на един свят към структурата на текстови сегменти, свързани с други светове и към търсенето на доказателства, че в един дейтасет може да се наблюдава метонимична активация на цели сегменти от структурата на цял текст чрез споменаването дори само на един сегмент от нея. Изследването ни убеждава, че структурата на целия текст функционира като категория чрез ефекти на прототипност. Особено ценя предложеното от авторката обяснение на усещането за движение през структурата на целия текст, базирана на метафоричен трансфер от

когнитивната структура *источник – път – цел*. В разсъжденията на Нели Тинчева по този въпрос виждам една нова, интересна и съвсем различна от моята интерпретация на проблематиката, с която съм се занимавала дълго време от гледна точка на въпроса за имплицитните линии, пронизващи текстовите формации. Позволявам си да мисля, че вижданията ни тук са в комплементарно отношение.

12. Теоретична обосновка на многопроцесния модел за изследване на текст и дискурс. Предложеният в труда многопроцесен модел е замислен като потенциално приложим към текстовата лингвистика и към анализа на дискурса. Нели Тинчева предлага свое разбиране за текстовата лингвистика, което включва припокриване и превключвания на профилиране между светове, свързани с текстоцентричните аспекти кохезия и съгласуване, с текстови аспекти от типа на преднамереност, приемливост, информативност и ситуативност, свързани с процесирация. Наред с разсъжденията за приложението на модела авторката изказва редица интересни от теоретично гледище твърдения, свързани с анализа на текста и дискурса и стига логично до обобщението, че в процеса на анализа те могат да се разглеждат като концентрични геометрични пространства с нарастващ обхват. Разбирането на авторката за многопроцесния модел не е представено еднократно, само в една глава на дисертацията. То се развива динамично в хода на разгръщането на целия текст на изследването и всяка поредна глава съдържа нова информация за неговите работни възможности. Така последователно се изяснява възможността за прецизиране на теоретичните различия между текстовите параметри, ориентирани към процесирация текста, комуникативната среда, контекста и ДС. Навсякъде се откриват нови сведения за припокриването и профилирането на повече от един свят и за вариации на обхвата на отделните светове.

13. Конкретна апробация на модела в дисертацията. Дори ако дисертантката се беше ограничила само с теоретичната разработка на многопроцесния модел, работата ѝ щеше да бъде оценена като много стойностна и полезна. Но към теоретичната ѝ значимост се добавя и разработката на конкретен материал, която има голяма доказателствена сила. Поставя се въпросът за реалните светове и социално-политическата мисъл чрез прилагане на когнитивно-лингвистичен поглед върху *брекзит*

и на културен фон се изследват концептуализациите му от реални носители на английския език. Анализът показва една интересна тенденция: по време на социално-политически катаклизми хората минимизират използването на фигуративността, а небуквалното им мислене води до възникването на фундаментални метафоризации от типа *животът е пътуване*, присъстващи в различните видове светове, трансферът между които се извършва метафтонимично. При конкретната апробация на модела се засилва интересът към определени явления, приемани за обект на няколко науки – социолингвистиката, психолингвистиката, лингвистичната прагматика, стилистиката и, разбира се, когнитивистиката във всичките ѝ аспекти. Става дума преди всичко за публикациите във Фейсбук, чийто анализ в дисертацията води до осмислянето им като отделен жанр и социален инструмент, използван за дейност както във виртуалния свят, така и извън неговите граници. Дисертантката изследва мултифункционалността на политическата реч, което води до едно по-конкретизирано и в същото време детайлизирано обсъждане на понятието *структура на текста*.

14. Мета-принципи за прилагане на многопроцесния модел в текстовата лингвистика и анализа на дискурса. В тази теоретична изследователска област авторката е особено силна и убедителна. Като голяма нейна заслуга приемам мотивирано представеното разбиране за теорията като концептуална метафоризация на обекта и допълнително на теоретичните подходи като метонимични продукти, свързани с облигаторния избор на текстовите и дискурсивните аспекти, подлежащи на профилиране. С мета-принципите на работа на дисертантката е свързана и една интересна специфика на изследването ѝ – в него редица понятия, дискутирани в началните глави, се подлагат на допълнителна апробация и систематизация в следващите глави. Като особено ценен момент в обсъжданата област намирам изчистеното от излишни подробности описание на модела и признанието на авторката, че в труда не могат да бъдат представени всички негови приложения.

15. Библиография, публикации, автореферат. Дисертацията е снабдена с богата и сполучливо подбрана библиография, която би била много ценно пособие за всички, интересувачи се от текстовата и когнитивната лингвистика, както и от теорията на дискурса, особено от нейния вариант,

нарочан дискурсивна граматика. Авторката има 4 сериозни публикации по темата на дисертацията, публикувани в престижни издания на реномирани издателства, в това число и на Джон Бенджаминс. Авторефератът отразява адекватно текста на изследването, като при това се отличава с голяма доза авторска скромност.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

От всичко изложено дотук личи, че обсъжданата дисертация има висока научна и приложна стойност. Авторката проявява умение да анализира критично и обективно съществуващите подходи и теоретични разработки в интересувашата я област и да предлага стъпка по стъпка свое разбиране и свои решения за обяснение на когнитивните механизми, контролиращи употребата на текста и дискурса. Като всеки сериозен изследовател, тя подлага на допълнителна апробация резултатите от собствените си изследвания и така достига до теоретичната поанта на труда си: когнитивните механизми концептуалната метафора, концептуалната метонимия, припокриването на световите и динамичното им профилиране функционират чрез обединяване на компонентни когнитивни операции и функционират паралелно и в зависимост един от друг.

Дисертацията би трябвало да бъде публикувана в пълен обем.

Убедена съм, че доц. д-р Нели Тодорова Тинчева има своето доказано място в българската лингвистика и напълно заслужава да ѝ бъде присъдена научната степен *Доктор на науките в област на висшето образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология, докторска програма Германски езици (Лингвистика на текста и анализ на дискурса – английски език).*

Подпис:

Проф.. д.ф.н. Стефана Петрова Димитрова